

Стваральнікі краязнаўства

(Заканчэнне. Пачатак артыкула ў № 22)

Лёс наканаваў сустрэчу ў Віцебску А. Гваньіні (1534–1614) і М. Стрыйкоўскага (1547–1593), дзе абодва неслі вайсковую службу. Захваленні мінулым краю, праца над гістарычнымі кнігамі рабілі іх зацікаўленымі суразмоўцамі. Камендант Віцебска ротмістр Гваньіні навучыў Стрыйкоўскага рабіць планы і малюнкi замкаў і фартэцыяў (крэпасцяў). У баявых паходах яны знаходзілі магчымасць збіраць матэрыялы для будучых працаў, наведваць руіны замкаў, палі бітваў, курганы, з вялікім інтарэсам вывучалі хронікі і летапісы. Дарэчы, Стрыйкоўскі тройчы пазбегнуў маскоўскага палону, але атрымаў траўму, з-за якой пачаў заікацца, Гваньіні быў паранены і толькі выпадкова вызвалены з палону.

А. Гваньіні ў 1578 г. выдаў у Польшчы на лацінскай мове «Хроніку еўрапейскай Сарматыі». Кніга многа разоў перавыдавалася на польскай і іншых еўрапейскіх мовах. Асаблівую ўвагу Гваньіні надаў адлюстраванню звычаяў і абрадаў, матэрыяльнай і духоўнай культуры жыхароў Верхняга Падняпроўя. Ён апісаў адметныя беларускія краявіды, крэпасці, мястэчкі і гарады. Доўгі час панавала меркаванне, што «Хроніка еўрапейскай Сарматыі» напісаная Стрыйкоўскім, але была апублікаваная Гваньіні пад сваім імем. У наш час прафесар А. Грыцкевіч адзначаў, што разам з запазычаннем матэрыялу з працаў Стрыйкоўскага Гваньіні падае і арыгінальныя гістарычныя звесткі.

Першым вялікім даследаваннем М. Стрыйкоўскага стаў твор «Аб пачатках, паходжанні, справах рыцарскіх і дамовых слаўнага народу літоўскага, жамойцкага і рускага...». Са старонак кнігі паўстала мінулае многіх мясцінаў Беларусі. Вось невялічкі фрагмент аб трагічных падзеях 1506–1507 гг., калі адбыўся напад перакопскіх татараў на Беларусь. «Вялікі князь Аляксандр Казіміравіч смяртэльна хворы, але прымушаны бараніць літоўскія землі,

да чаго не вельмі імкнуліся мясцовыя князі, прыехаў у 1507 г. у Ліду разам з вялікай княгіняй Аленай, правёў сейм, туды ж прыехаў шляхціц з навіной, што татары ўжо за адзін дзень язды ад Ліды спусташаюць землі, хутка татары з'явіліся за мілю ад Ліды...». Наступнай працай даследчыка стаў «Хроніка польская, літоўская, жамойцкая і ўсёй Русі» (1582) – класічны гістарычны твор. У «Хроніцы...» многа апісанняў разнастайных падзеяў з жыцця беларускіх рэгіёнаў. Напрыклад, так апісваў Стрыйкоўскі паход татараў на чале з Махмет Кірэем на Беларусь у 1506 г.: «Сам Махмет стаў пад Мінскам, спаліў і зруйнаваў усе ваколіцы, знішчыў увесь горад, акрамя замка, манастыры і цэрквы спаліў ... шмат шкоды нарабіў і ў Полацку, і ў Віцебску, і праліў крыві...».

Бедны малады даследчык шукаў мецэнатаў, бо гэты быў адзіны шлях доступу да родавых магнацкіх архіваў. Эрудыцыя і вядомасць лепшага знаўцы мясцовай гісторыі прыцягнулі да М. Стрыйкоўскага ўвагу Хадкевічаў, Алелькавічаў, Гедройцаў, у дамах якіх ён знаходзіў каштоўныя гістарычныя крыніцы, карыстаўся выдатнымі бібліятэчнымі зборамі. Няўрымслівы гісторык М. Стрыйкоўскі, паэт і мастак, стварыў ґрунтоўную аснову вывучэння мінулага нашай радзімы і асобных яе мясцінаў. Звесткі, здабытыя краязнаўцам, трывала ўвайшлі ў гістарычную навуку і гістарычную памяць народа. Гэта можна асэнсаваць нават з невялікіх прыкладаў. Так, Стрыйкоўскі ўказаў 1065 г. як дату паходу літоўскіх князёў Кернуса і Гімбуса на паўночна-ўсходнія землі Беларусі – на Браслаў і Полацк. Гэты год і стаў лічыцца датай заснавання Браслава. Між іншым, Браслаў упершыню быў названы ў агульнадзяржаўнай «Хроніцы Быхаўца» менавіта ў сувязі з гэтай ваеннай падзеяй, але без даты.

Кальвініст Ян Ласіцкі (1534–1599) атрымаў добрую адукацыю ў краінах Еўропы, падарожнічаў, паступіў на службу выхавацелем дзяцей да мінскага кашталяна Я. Глябовіча. Ласіцкага цікавілі тыя асаблівасці жыцця

народа, якія пазней пачалі вывучаць этнографамі. У 1582 г. ён выдаў у Шпееры (Германія) зборнік працаў розных аўтараў пад назвай «Пра рэлігію, ахвярапрынашэнне, вясельныя і пахавальныя абрады русінаў, маскавітаў і татар», у які увайшоў і ягоны твор. Ласіцкі апісаў народнае адзенне, стравы, абрады беларусаў, архітэктурку Вільні, Полацка, выгляд беларускіх вёсак. Пасмяротна выйшаў яго твор «Пра багоў жамойтаў, іншых сарматаў і неспаўднёных хрысціян».

Дзякуючы беларускім летапісцам, імёны якіх нават не заўсёды вядомыя, апантанасці і эрудыцыі першых даследчыкаў беларускіх зямель М. Стрыйкоўскага, А. Гваньіні, Я. Ласіцкага, якія ўласныя назіранні спалучылі з вывучэннем гістарычных крыніцаў, у канцы XVI ст. зараджаюцца першапачатковыя гістарычныя формы грамадскага і навуковага краязнаўства ў Беларусі. Яно выяўлялася ў прыватнай ініцыятыве па зборы, сістэматызацыі, апісанні і тлумачэнні гістарычных фактаў і падзеяў.

Гістарычныя звесткі аб беларускіх тэрыторыях да XVI ст. адлюстраваныя ў творах замежных гісторыкаў, якія не бывалі на Літве. Знакаміты польскі гісторык Ян Длугаш у «*Chrograhie Regni Poloniae*» (хроніках) змясціў шэраг звестак аб падзеях у беларускіх рэгіёнах. Напрыклад, ён паведамляе, што ў 1411 г. кароль Уладзіслаў гасцяваў у Вітаўта і княгіні Ганны ў Полацку, Віцебску, Смаленску, Крычаве і Заслаўі, а свята Божага нараджэння 1412 г. сустрэў у Гродне.

У XVII – XVIII стст. кола даследчыкаў беларускіх рэгіёнаў пашырылася, з’явіліся творы гісторыкаў беларускага паходжання. Вялікую зацікаўленасць у рэгіянальных гістарычных даследаваннях праявілі езуіты і базыльяне. У 1608 г. у Таварыстве езуітаў, дзе вельмі шанавалі гісторыю, была прынятая інструкцыя аб стварэнні кожным прадстаўніцтвам (пладушкай) уласнай хронікі. Наколькі выкананы быў праект, высветліць пакуль што не ўдалося.

Галоўны гісторык Літвы ў XVII ст., прафесар і рэктар Віленскай акадэміі В. Каяловіч, быў таленавітым вучоным, ініцыятыўным кіраўніком, яркай творчай і чалавечай індывідуальнасцю. Ён распрацоўваў многія тэмы, у т.л. звязаныя з развіццём асобных тэрыторыяў, быў выдатным генеалагам. Укладам у развіццё гісторыі і краязнаўства з’яўляюцца напісанія ім два гербоўнікі шляхты ВКЛ – вялікі на лацінскай мове і скарачаны на польскай мове «*Kampendyum*», генеалагічнае даследаванне роду Радзівілаў (1653), даследаванне рэлігійнага і навуковага жыцця Літвы («*Місцелланеа*», 1650) і інш. Важнай яго працай стала гісторыя Літвы (1650 і 1669); кніга мела вялікі поспех да канца XVIII ст.

Беларускія землі ў сярэдзіне XVIII ст. вывучалі А. Нарушэвіч і І. Сцябельскі. Адам Тадэвуш Нарушэвіч (1733–1796), урадженец Піншчыны, езуіт, біскуп Смаленскі (з сядзібай у Пінску) і Луцкі, пісар вялікі ВКЛ, быў вядомым і паважаным пісьменнікам і вучо-

ным. Яго цаніў кароль Станіслаў Аўгуст Панятоўскі, сам вялікі прыхільнік навук і мастацтваў. Галоўнай задачай, пастаўленай каралём, было напісанне грунтоўнай гісторыі Польшчы. Нарушэвіч справядліва лічыў неабходнай умовай гістарычнага даследавання дасканаласць вывучэння крыніцаў. Хронікі, гербоўнікі, гісторыі сем’яў, прывілеі, канстытуцыі і іншыя дакументы шукалі і капіравалі ў ВКЛ, Польшчы, Італіі, Швецыі. Даследчыкі імкнуліся ўстанавіць аўтэнтычнасць шэрагу дакументаў. З сабраных матэрыялаў паўсталі так званыя «тэкі Нарушэвіча» (папкі) у 231 томе, якія маюць крыніцазнаўчае значэнне. У выпушчаных тамах аб беларускіх тэрыторыях ёсць невялікія фрагменты, таму што ў іх адлюстраваны ранні гістарычны перыяд развіцця Польшчы да абрання на польскі трон Ягайлы, калі цесныя кантакты з літоўска-беларускімі землямі былі менш інтэнсіўныя. На жаль, падрыхтоўка выдання спынілася ў сувязі з падзеямі скасавання Рэчы Паспалітай Абодвух народаў і смерцю вучонага. А. Нарушэвіч напісаў таксама біяграфію Яна Караля Хадкевіча, збіраў матэрыялы пра Льва Сапегу. Падарожжа разам са Станіславам Аўгустам на сейм у Гродна ў 1784 г. адлюстравана ў дыярышы (дзённіку).

Вядома, што большасць даследчыкаў збіралі матэрыялы і пісалі пра многія беларускія землі, але нарэшце з’яўляліся і самастойныя даследаванні, прысвечаныя асобным тэрыторыям. Базыльянскі манах Ігнат Сцябельскі (? – 1805 або 1808) вывучаў гісторыю ўніяцкай царквы і свайго ордэна ў ВКЛ. Асобнае месца займала ў яго даследаваннях узнікненне хрысціянства ў Полацкай зямлі, дзейнасць ігуменняў Ефрасініі Полацкай і Параскевы. Гэтым служыцельніцам хрысціянства ён прысвяціў кнігі «*Два вялікія святцы на гарызонце Полацкім...*» (т. 1–3, 1781–1783). Твор змяшчае багатыя бібліяграфічныя і фактаграфічныя матэрыялы, якія не страцілі значэння да сённяшняга часу. Ігнат Сцябельскі належыць да першых вядомых беларускіх гісторыкаў-краязнаўцаў.

Унікальныя звесткі аб рэгіёнах змяшчаліся і ў мемуарнай літаратуры, якая пашырылася ў XVII–XVIII стст. Урадженцы Беларусі вайсковец Фёдар Еўлашоўскі, віцебскі ваявода Ян Храпавіцкі, брэсцкі кашталян Марцін Матушэвіч, мінскі ваявода Крыштаф Завіша і іншыя апісалі ва ўспамінах і дзённіках, падзеі ў краіне і сваёй мясцовасці, сямейныя, гаспадарчыя і судовыя справы, стасункі паміж людзьмі, святы, звычай, канфесійнае жыццё і іншае, з чаго паўстаюць непаўторныя вобразы мінуўшчыны. У мемуарах найбольш прасочваюцца і эмацыйныя асаблівасці літвінаў-беларусаў, успрымання імі дзяржаўных, рэгіянальных і асабістых праблемаў.

Валянціна
САІТАВА